

Post-war reconstruction of Cluj city

ARTÚR LAKATOS

This paper is dealing with an issue well-known in its details, but less explored on the level of scientific research: the issue of post-war reconstruction of urban infrastructure of the city of Cluj. We summarize issues related both to urban infrastructure and industrial production, their problems and the solutions for them.

Keywords: reconstruction, front passing, industrial production, Communist Party, factories.

JEL codes: N-14 , N-44, N-94.

Helyreállítási munkálatok a frontátvonulást követően Kolozsváron

LAKATOS ARTÚR¹

E tanulmány a kolozsvári várostörténet egy elemeiben jól ismert, de szintézis terén még aránylag feldolgozatlan problémáját mutatja be, a második világháború utolsó időszakából, a háborús pusztítást követő újjáépítés jelenségét, folyamatát. Összefoglalásra kerülnek mind a közellátási infrastruktúra, mind az ipari termelés terén keletkezett problémák, nehézségek, valamint az ezekre generált megoldások.

Kulcsszavak: újjáépítés, frontátvonulás, ipari termelés, infrastruktúra, Kommunista Párt, gyáripar.

JEL-kódok: N-14 , N-44, N-94.

Mivel a II. világháború során Kolozsvár önmagában véve nem vált harcok színhelyévé, elkerülte az igazán nagy pusztításokat. Sőt, a szovjet parancsnokság előrelátása következtében román csapatok nem is vettek részt a város megszállásában, és így a város magyar lakossága nagyrészt elkerülte azokat az etnikai alapon szervezett megtorlásokat is, amiknek más települések magyarsága igen nagy számban esett áldozatul. A román hadsereg vezetése természetesen elégedetlen volt az ilyenfajta megoldásokkal, nemzeti presztízskérdéssé téve, hogy minél több, 1940-ben elveszített településre ők vonuljanak be elsőként, de a sokkal nagyobb erőt képviselő szovjetekkel szemben nem volt mit tenniük (Duțu 2003. 46). És így elég hamar, és az általában minden esetben jelentkező nehézségeket leszámítva gyors ütemben, rendkívüli nehézségek nélkül tudott beindulni az újjáépítési folyamat. Ennek két nagy területét különböztethetjük meg: az infrastruktúra rehabilitálásának és az ipari termelés helyreállításának folyamatát. Az újjáépítési munkálatok intenzitása és ritmusa esetről esetre különböző volt, annak függvényében, mennyire volt fontos egy bizonyos objektum helyrehozatala, és ez kinek az érdekeit szolgálta: a Vörös Hadsereg érdekeit,

¹ PhD, kutató, TE-206-os kutatói szerződés, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókszervezete keretében

a lakosság általános érdekeit, esetleg egyes csoportok vagy egyének gazdasági érdekeit.

Már a bevonulás napján, 1944. október 11-én megkezdődött a németek által felrobbantott Szamos-hidak rehabilitálása, majd 12-én elkezdték a vasútvonalak helyreállítási munkálatait is (Csatáry 1968. 438). Ezek az intézkedések gyorsak, azonnaliak, egyszerűek, jól meghatározottak és pontosak voltak, és a Vörös Hadsereg előrenyomulásának a megkönnyítését voltak hivatottak szolgálni. A megszálló hadsereg katonai vezetése máskülönben is nagy szerepet tudott játszani a mindennapi életben, és bármikor, bármilyen kérdésben kötelező értékű véleményt mondhatott a helyi közösségi élet bármely területén. (Egy ilyen egyszerű esetre utal például az Unitárius Kollégium dokumentumai között az a bejegyzés, 1945. március 4-re keltezve, amelynek értelmében a parancsnokság cserkészeti mozgalom felállítását nem engedélyezi, és ezt a tényt a tanári kar csak tudomásul vehette. KmOL. Fond Nr. 164. Unitárius Kollégium. 127-es regiszter. 1945–1947.)

Mivel a harcok kevésbé érintették azokat a hálózatokat, amelyek az alapvető ellátást biztosították, ezeket elég hamar sikerült helyreállítani. Habár ezt a folyamatot meglehetősen nagymértékben megnehezítette az eddigi magyar közigazgatás elmenekülése a háttországba, az új, nagyrészt helybéliekből szervezett adminisztráció mindent elkövetett annak érdekében, hogy minél hamarabb helyreállhasson a rend. Kevesebb, mint tíz nap alatt állították helyre a közegészségi ellátást (*Világosság*, 1944. október 31.), és ebben hatalmas szerepet játszottak azok a magyar állampolgárságú, az anyaországból a bécsi döntést követően Kolozsvárra érkezett orvosok is, akik itt maradtak, és folytatták eddigi munkájukat az egyetem kórházaiban, minekutána munkásvezetőktől (köztük román nemzetiségűektől is) garanciát kaptak arra, hogy nem esik semmiféle bántódásuk (Balogh 1978. 368). Mivel a frontátvonulást követően az élet- és vagyonellenes bűncselekmények száma ugrásszerűen megnőtt, szükséges volt egy Néprendőrség felállítása is, amelyre október 16-án került sor, 611 fős személyzettel, vezetője pedig Virgil Salvan lett (Brudăşcu 1999. 18). A néprendőrségnek kezdettől fogva meglehetősen sok dolga volt, mivel a bűnügyek elég széles skálát öleltek fel, a feketekeres-

kedelemtől egészen az erőszakos zsarolásokig (*Világosság*, 1944. október 27.). Október 20-án már probléma nélkül működött a vízhálózat, a hónap végére pedig kiválóan funkcionált az elektromos áramellátás is, mind a lakóházak, mind az üzemek esetében is (*Világosság*, 1944. november 21.).

Az egész város és környezete számára prioritást jelentett a kommunikációs és távközlési rendszerek helyreállítása, és ezt a politika is érezte. „*Elsődleges fontosságot kell tulajdonítanunk a távközlési hálózatok helyreállításának*” – írja egy, a Kommunista Párt belső vezetése számára készült korabeli jelentés (KmOL. F1. 2/1945. p. 113). Ahogy már az előbb említettük, a kisebb károkat szenvedett áram- és vízellátási hálózatok helyreállítása eléggé hamar megtörtént (*Világosság*, 1944. október 22.). Kolozsvár vízellátását máskülönben a korabeliek kiválónak tartották, sőt, példásnak, mivel Kolozsváron nem léteztek akkora problémák, mint mondjuk Bukarestben, ahol több ízben is előfordult, hogy napokig nem jutott vízhez a lakosság (*Erdély*, 1946. június 27.). Egy román diák pedig, Alexandru Șerban, aki 1945 őszén jár legelőször Kolozsváron, társaival együtt meglepődik azon, milyen jól ki van világítva a város, főleg éjszaka (Tene 2005. 139).

A telefonhálózatok terén ugrásszerű változás következett be, amennyiben csak az abszolút számértékeket nézzük: 1945 januárjában már probléma nélkül működött a kivonuló németek által előzőleg felrobbantott városi telefonközpont, és az addig létező egyetlen egy központi apparátus mellé a város még öt darab újat is kapott (*Világosság*, 1945. január 30.). Ezt azonban a város lakosságának zöme, amely nem rendelkezett telefontal, nem érzékelte. Egy másik sajátos, létfontosságú kérdés volt a lakosság hőellátásának problémája. A lakosság legnagyobb része fával fűtött, és az átlagos fogyasztás télen kb. 400 vagon tűzifát jelentett. Ennek javarészét a környező erdőségek biztosították, legfőképpen a Gyalu és Fenes községek tulajdonában levők. 1945 nyarán azonban felmerült egy komoly probléma, ugyanis a gyalui parasztok kihasználták a zűrzavaros konjunktúrát, és megtagadták a kivágott fának a városba való szállítását, a megszokottnál sokkal magasabb árat követelve a fáért. A városi hatóságok, minden autoritásuk ellenére, kénytelenek

voltak engedni a zsarolásnak (*Erdély*, 1945. augusztus 14–18.). Ezt annál is inkább kénytelenek voltak megtenni, mivel a falubeliek nagyon szigorúan őrizték erdőiket, és gyakran erőszakkal kergették el a hóstátiakat, akik fát akartak vágni városbeli családjaik számára (*Erdély*, 1946. július 17.). Létezett ugyan terv a földgáz bevezetésére vonatkozóan Szászszármásról, de ezt még 1948-ban sem sikerült gyakorlatba ültetni.

Mind a hadviselés, mind a kereskedelem és személyszállítás szempontjából elsődleges fontosságúnak számított az utak és hidak rehabilitálása. Mivel a kivonulók minden hidat felrobbantottak, több ideiglenes hidat kellett használatba helyezni. Ezeket Virgil Salvan tervezte meg, és felvigyázta gyakorlatba ültetésüket is. Az első ilyen hidat a Dózsa György és az egykori Horthy Miklós (ma Horea) út között állították fel. A város „rendes” hídjainak helyreállítása máskülönben egy hosszú, időigényes folyamatnak bizonyul majd, és csak az 1946-os év májusában 2 millió lejt utal ki a városi önkormányzat erre a célra. (*Erdély*, 1946. május 18.) Többek között a várost Kajántó községgel összekötő hidat is csak 1948 augusztusában tudták használatba bocsátani. (*Világosság*, 1948. augusztus 18.)

A várost a környező községekkel összekötő utak nem voltak annyira megsérülve, hogy legtöbbjüket ne lehetett volna továbbra is használni. Más volt a helyzet azonban a vasúti sínekkel, amelyek megrongálása prioritást jelentett a kivonuló német szabotőr csapatok számára. Már október 12-én megkezdtek a megsérült szakaszok rehabilitálására tett munkálatokat (Csatáry 1968. 438). Ezeket azután megfeszített munkával folytatták a tél folyamán is, így például a Kolozs–Virágok Völgye² közötti részt ebben az időszakban javították ki (*Világosság*, 1944. december 13.). Újra munkába kezdtek a kolozsvári vasúti műhelyek is, amelyek máskülönben a Dermatát követő második legnagyobb ipari létesítménynek számítottak. Legelőször is megtörtént a megrongált helyiségek felújítása, majd ezt követően beindult a kimondott műhelymunka, így az első, újra megjavított mozdonyt 1945. január 8-án állították forgalomba (*Világosság*, 1945. január 9.).

² Virágok Völgye – Dés városának egyik külvárosi területe.

Egy másik megoldandó probléma volt a lakóházak, pusztítás által sújtott épületek kijavítása. A kolozsvári lakásínség már a háborút megelőző királyi Románia éveit jelentkezett, és áthúzódott az ezt követő évekre is (Târău 1996. 317–326). Ennek fő oka az volt, hogy míg 1910–1930 között a város lakossága 65,8 %-kal növekedett (Cosma 1998. 36), 1918–1938 között mindössze 3300 új lakás épült (Scurtu, Buzatu 1999. 70), ami messze alatta maradt a keresletnek, majd ezt a helyzetet súlyosbították a háborús pusztítások és lakosságmozgások is. Egy 1945-ös jelentés értelmében a frontátvonulást követően kb. 300, nagymértékben megrongált ház létezett (KmOl, F1. 2/1945), amelyeket újra kellett építeni. Emellett fennállt még a város nyomornegyedeinek is a problémája, az egymás hegyén-hátán összetákolt vályogviskók és egyéb gyenge, ideiglenes jellegű építmények léte, amelyek lakói között sok volt a háború- és sorsüldözött mesterember is. Ilyen nyomornegyedeknek számító környékek voltak a Fellegváron (Sáncalja), a mai Györgyfalvi-negyed nyugati részén, a Tordai út melletti rész, valamint a téglagyár környéke. Különösen nyomorúságosaknak számítottak a sáncaljai viskók, de még ezek is messze felülmúlták kényelemben a hely barlangjait (Lakatos, szóbeli közlés).

A város hatóságai mindent megtettek annak érdekében, hogy az újjáépítési folyamatot felgyorsítsák, de ez nagyon nehezen ment, ugyanis hiányoztak a legszükségesebb építőanyagok, valamint a megfelelő szervezettség is (Erdély, 1946. május 9.). A hatóságok latba vetettek mindenféle módszert, mind a segélynyújtást (Erdély, 1946. június 9.), mind a fenyegetést és büntető intézkedéseket, amelyek – legalábbis papíron – akár a kijavítatlan ház elkobzását is jelenthették (Világosság, 1945. június 19.). Ennek ellenére a restaurálások nagyon sokáig elhúzódtak. Ilyen például a szamosfalvi református elemi iskola esete. Ennek épülete 1944 őszén megrongálódott, az oktatás a lelkészi hivatalba helyeződött át, és az iskola államosításáig itt is zajlott (Református Egyházi Levéltár, Kolozsvár. Iskolák államosítása fond. I. 8. IV. 1725/1948). A lakásínség majd csak a kommunista diktatúra évtizedei során oldódik meg.

Hasonló előjellel, de többé-kevésbé másképpen zajlott az üzemek és gyárak újjáépítése. Ha általánosságban beszélünk az ipari termelésről, a

megelőző időszakhoz viszonyítva 1944 őszén egyértelmű a termelés mutatóinak hanyatlása, mint ahogy ez ki is derül a különböző termelési statisztikákból is,³ ezt követően azonban az ipar rohamos felemelkedésnek indul. Az ipari létesítmények újjáépítése esetében legalább három stimuláló tényező létezhetett: a hatóságok és a megszálló seregek azon óhaja, hogy minél hamarabb üzembe állítsák az elsősorban stratégiai célokra (a Vörös Hadseregére) alkalmas egységek munkáját; a tulajdonosoknak és általában minden nyereségben érdekelt személynek a gazdasági érdeke, valamint a munkásság azon személyes, belső ösztönzése, hogy munkahelyük nyereségessé tételével a saját megélhetésüket is biztosítsák. A munka megszervezésében pedig nagy szerepet játszottak a szakszervezetek.

1944. október 31-én alakul meg az első vasmunkás kisiparos szakszervezet, melybe kb. 200 lakatos, kovács és más rokonszakmájú tartozott. Ezek első intézkedése egy népkonyha felállítása volt, ahol elsősorban kenyeret sütöttek saját családjaik és a rászorulóknak számára. Az építőipari munkásokat is mozgósították, első ténykedésük a mészárszék helyrehozatala volt (*Világosság*, 1944. október 31.). Még a cukrászok és cukoripari dolgozók is saját szakszervezetet alapítottak az elmenekült Pillich gyárhelyiségében (*Világosság*, 1944. december 2.). De a legfontosabb talán a vasúti munkások szakszervezetének megalakítása volt, melyre hivatalosan október 23-án került sor (*Világosság*, 1944. október 23.). A szakszervezet nemcsak az e szférába tartozó tevékenységek megszervezésében játszott szerepet, hanem sok más közösségi tevékenységben is. Egy sajátos probléma is felmerül ezeknek a dolgozóknak az esetében: mivel hagyományosan állami vállalatról volt szó, az akkori politikai körülmények között fizetésük nem volt biztosítva. Ily módon gyűjtéseket szerveztek számukra, amelyek során nagyon szép szolidaritási megnyilvánulásokra lett példa. Így például november 14-én a városi adminisztráció dolgozói egynapi fizetésüket adományozzák a vasúti műhelyek dolgozóinak (*Világosság*, 1944. november 24.), a Kommunista Párt pedig a maga során néhány nap leforgása alatt 100 000 pengőt gyűjtött, amit átnyújtott a vasúti munkások képviselőinek (*Világosság*, 1944. december 5.). Szakszervezeti vonalon is sok pénzt gyűjtöttek, így példá-

³ Ezek egy következő tanulmány alapjait képezik majd.

ul az Orion gyár munkásai 1000 pengőt, a *Világosság* dolgozói és olvasói 22 000 pengőt, a környező falvak parasztjai élelmiszereket adományoztak stb. (*Világosság*, 1944. december 6.).

Az emberek munkaszolgálatra történő mozgósítása az infrastruktúrális helyrehozatal esetében kényszer hatása alatt történt, a gyárak és kisvállalkozások esetében azonban valószínűleg hatalmas szerepet játszott az itt dolgozók azon motivációja, hogy munkahelyüket minél hamarabb helyreállítsák. Az Erba bútorgyár esetében például, amit a bombázások nagyon tönkretettek, a helyreállítási munkálatok már a szovjet bevonulás másnapján megkezdődtek, és az ebben érdekelt kb. 40 munkás még éjszaka is dolgozott (*Világosság*, 1944. október 31.). (Ennek ellenére azonban 1946 áprilisában még javában folytak a renoválási munkálatok – KmOL. Fond 1. „Comitetul Regional PMR Cluj”. Secția administrative. Dosar 8/1946. Doc. 11. I. 1946.) Az Acélárugyár is hasonló helyzetben volt, ennek is október 12-től már munkába állt kb. 260 munkása, és október 23-án már árut termelt, ami azért is fontos volt, mivel a frontátvonulást követően mindössze 50 000 pengő maradt a vállalat kasszájában (*Világosság*, 1944. október 23.). A gázgyár részleges helyreállítása és üzembe helyezése 1945. február 14-én történik meg, de mivel a kazánok és csövek helyreállítása ekkorra még nem sikerült, mindössze festéket és különböző permeteket gyártott (*Világosság*, 1945. február 14.). Maga a gáztermelés csak június 11-én indul be újra (*Erdély*, 1945. június 12.). Az Írisz porcelángyárat azonban ennek 140 alkalmazottja mindössze 6 hét alatt építette újra (*Világosság*, 1945. március 4.), habár ők sem kaptak fizetést három hétig (*Erdély*, 1945. december 18.). A vasúti műhelyek esetében a hidraulikus prést például csak 1945. február 18-án sikerült üzembe helyezni (*Világosság*, 1945. február 18.), de a legtöbb gépezetet még ennél is sokkal később. A Napochemia gyógyszergyár esetében az infrastruktúra kb. 75%-a rongálódott meg, és a kasszában mindössze 51 pengő maradt, azonban itt is meglehetősen gyorsan megtörtént a helyreállítás. 1946-ban például a bukaresti mellett ez volt az egyetlen gyár Romániában, amelyikben a kor „csodagyógyszerét”, a penicillint előállították (*Erdély*, 1945. május 15.). A gyufagyár helyrehozatalára még a tanulókat is mozgósították, de ez egy sokkal hosszabb folyamatnak bizonyult (*Erdély*, 1945. április 1.). A rövid időn

belül helyreállított téglagyár 1945 júniusában már elérte 1942-es, addigi legjobb termelésének mutatóját, vagyis a 7 000 000 téglát naponta (*Erdélyi Szikra*, 1945. június 24.). Sőt, a Törökvágás út kiszélesítési munkálatai révén az innen kitermelt agyag új és olcsó alapanyagforrást jelentett (*Világosság*, 1944. november 29.). Igaz, hogy egy 1945 márciusában bekövetkező balesetszerű robbanás során (mivel a raktárhelyiséget lőszer-raktárként is használták) ennek az objektumnak az infrastruktúrája ismételten megsérült (*Világosság*, 1945. március 24.), de nem olyan mértékben, hogy néhány hónap leforgása alatt ne lehetett volna helyrehozni.

Általában véve elmondható az is, hogy 1945 első felében a termelés mutatói megugrottak, és ezekről a kor sajtója nagy ujjongások közepette számolt be, nemegyszer túl is lőtt a célon. Így 1945 februárjában a Rendor bőrgyár 50%-kal növelte termelését (*Világosság*, 1945. február 1.), ugyanebben a hónapban az egeresi bányászok ugyancsak 50%-kal növelték saját termelési hozamukat (*Erdélyi Szikra*, 1945. március 22.). És ez nemcsak Kolozsvár esetében állt fenn, hanem általános jelenségnek számított Erdély-szerte: a marosvásárhelyi vajgyár tízszeresére emelte termelését a frontátvonulást megelőző időszakhoz viszonyítva (*Világosság*, 1945. április 20.). A teljesség igénye nélkül, az illusztráció kedvéért következzen az alábbiakban néhány statisztikai példa.

A Ravag vállalat székhelye az Állomás u. 19. sz. alatt volt (KmOL Fondul întreprinderii „Ravag” Dosar nr. 14, 13, 16.), és 1919-ben alapította Vadász Jenő, kisvállalkozásként. 1926-ban társult be az üzletbe a Max Rapaport & Co. cég is, ettől kezdődően specializálódott a vállalat színesfém-feldolgozásra. Ha megfigyeljük az 1943–46-os alkalmazotti létszámot a vállalat archívumában megtalálható dokumentumok alapján, feltűnik az a tendencia, hogy a létszám folyamatosan és nagymértékben esik a front közeledtével, hogy ezt követően – miután 1944 októberében elérte a mélypontot – újra emelkedésnek induljon, de ugyanakkor hosszú ideig ingadozzon, míg végül 1946-ra nagyjából stabilizálódik.

Ha a Ravag kicsi vállalatnak is számított – habár specializálódott termékei miatt meglehetősen fontos is volt –, a Dermata a város legnagyobb ipari létesítményének számított, és egyben a legnagyobb bőr- és cipőgyár

volt az egész régióban. A termelés megugrása mögött valószínűleg nem a technológia fejlődése vagy az emberi erőforrások jobb motivációja áll, hanem egy relatív javulás, az előző instabil állapotokhoz képest.

Kimondottan pozitív hatással voltak a város gazdaságára a Holocaustusból hazatérő zsidó túlélők. Nagyon sokan ezek közül újra megnyitják kisvállalkozásaikat, amit a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara dokumentumai is illusztrálnak: az iparengedélyt kérelmezők között nagyon nagy a zsidóság aránya (KmOl. Fondul Camera de Comerț și Industrie Dosar 17/1946).

Összességében véve elmondhatjuk, hogy habár Kolozsvárt saját civil lakosságának szemszögéből nézve meglehetősen nagy károk érték a frontátvonulás során, ezek távolról sem voltak olyan mértékűek, mint amilyenek más, kevésbé szerencsésebb településeket értek, akár európai, akár pedig regionális viszonylatban véve. A károk helyreállítása pedig meglehetősen gyorsan megkezdődött, és nagymértékben sikeres is volt, egyes problémák azonban hosszú ideig még aktuálisak maradnak. Ez azonban már másik tanulmány tárgya lesz majd.

Irodalomjegyzék

Monográfiák, tanulmányok:

Brudașcu, Dan (szerk.) 1999. *80 de ani de administrație românească la Cluj-Napoca*. Primăria Municipiului Cluj-Napoca, II kötet

Balogh Edgár 1978. *Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944*. Bukarest, Kriterion

Cosma, Ghizela 1998. *Stilul de viață urban în România interbelică*. Doktori disszertáció, Kolozsvár

Csatáry Dániel 1968. *Forgószélben, magyar-román viszony 1940–1945*. Budapest, Akadémiai Kiadó

Duțu, Alexandru 2003. *Sub povara armistițiului 1944–1947*. București, Ed. Tritonic

Scurtu Ion – Buzatu Gheorghe 1999. *Istoria românilor în secolul XX*. București, Editura Paideia

Târău, Virgiliu 1996. *Politica și locuințele la Cluj (1945–1946)*. In: *Viața privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*. In:

Sorin Mitu, Florin Gogâltan (szerk.) *Seria Studii de Istorie a Transilvaniei*. II. kötet. 317–326.

Țene, Ionuț 2005. Procesul de comunizare a universității clujene în memoria studentească (1945–1948). *Anuarul de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, 133–162.

Levéltári források:

Kolozsvári Országos Levéltárak (KmOL):

Kereskedelmi- és Iparkamara fondja

Ravag vállalat fondja

Román Kommunisták Pártja fondja

Unitárius Kollégium fondja

Református Egyházi Levéltár, Kolozsvár:

Iskolák államosítása fond

Újságok az 1944–1945-ös évekből:

Erdély, szociáldemokrata lap

Erdélyi Szikra, a romániai kommunisták magyar nyelvű lapja

Világosság, a Magyar Népi Szövetség kiadványa

Interjúk, szóbeli közlések:

Lakatos György (szül. 1940), nyugdíjas lakatos szóbeli közlése
